

MÖVZU 10. MƏHKƏMƏ-TİBBİ VƏ PSIXOFIZIOLOJİ, MƏHKƏMƏ-BİOLOJİ EKSPERTİZA SINIFLƏRİ.

MÜHAZİRƏNİN PLANI:

1. Məhkəmə-tibbi ekspertizasının predmeti, obyektləri, metodları və həll etdiyi məsələlər.
2. Məhkəmə-psixoloji və məhkəmə-psixiatrik ekspertizalarının predmeti, obyektləri və vəzifələri. Bu növ ekspertizalarda həll olunan məsələlər.
3. Məhkəmə-bioloji ekspertizasının predmeti, obyektləri, qrupları, növləri və vəzifələri.

Ədəbiyyat:

1. Sarijalinskaya K.Q., Javadov F.M., Mahmudov A.M., Əliyev B.Ə. «Məhkəmə ekspertizasını». Dərs vəsaiti. Bakı, 2003.
2. Musayev Ş.M. «Məhkəmə təbabəti». Dərslik. Bakı, 1999.
3. Əliyev B.H., Əmirşah E.O., Əliyev Q.H. «Məhkəmə psixoloji ekspertizasının təşkilinə və keçirilməsinə dair metodik göstəriş». Bakı, 1993.
4. Rossinskaə E.R. «Sudebnaə ekspertiza v uqolovnom, qracdanskom i arbitracnom proüesse». Moskva, 1996.
5. Averğənova T.V., Rossinskaə E.R. «Gnüiklopediə sudebnoy gkspertizı», Moskva, 1999.
6. Şləxov A.R. i dr. «Klassifikaüiə sudebnıx ekspertiz i tipizaüiə ix zadaç». Moskva, 1977.
7. Sovmestnaə nauçnaə rabota po problemam vnedreniə novıx metodik v praktiku sudebnoy ekspertizı kak odin iz putey povıšenıə kvalifikaüii speüialistov. Materialı nauçno – praktičeskoy konferenüii (18-19 iönə 2001q.) Bakı, 2001. st. 220-228.
8. Köçərli Ə.S., Yaqubov Q.H. «Baytarlıq və yeyinti məhsulların ekspert tədqiqi üçün materialların ekspertizaya hazırlanmasına dair». Metodik məktub. Bakı, 2002.

9. Javadov F.M., Əfəndiyev E.M. «Məhkəmə ekspertizası qarşısında qoyulan sualların nümunəvi siyahısı». Bakı, 1998.

SUAL 1.MƏHKƏMƏ-TİBBİ EKSPERTİZASININ PREDMETİ, OBYEKTƏLƏRİ, METODLARI VƏ HƏLL ETDİYİ MƏSƏLƏLƏR.

SUAL2. MƏHKƏMƏ-PSIXOLOJİ VƏ MƏHKƏMƏ-PSIXIATRİK EKSPERTİZALARININ PREDMETİ, OBYEKTƏLƏRİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ. BU NÖV EKSPERTİZALARDA HƏLL OLUNAN MƏSƏLƏLƏR.

SUAL 3.MƏHKƏMƏ-BİOLOJİ EKSPERTİZASININ PREDMETİ, OBYEKTƏLƏRİ, QRUPLARI, NÖVLƏRİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ.

Ölüm, zorlama, oğurluq, müxtəlif qəza və s. cinayət hadisələrinin araşdırılması və aydınlaşdırılması prosesində bioloji mənşəli obyektlərin tədqiqi mühüm rol oynayır. Bioloji mənşəli obyektlərin öyrənilməsi ondan irəli gəlir ki, insan öz fəaliyyətində və davranışında həmişə bitki və heyvan mənşəli obyektlərlə təmasda olur və onlarda müəyyən izlər qoyur. Bununla əlaqədar olaraq məhkəmə-bioloji ekspertizası maddi sübutların təbiətini aydınlaşdırmaq, həmçinin onların uyğunluğunu və fərqi müəyyən etmək məqsədilə aparılır.

Məhkəmə-bioloji ekspertizalar sinfi öz növbəsində 2 cins (qrup) ekspertizadan ibarətdir: məhkəmə-botaniki və məhkəmə-zooloji ekspertizaları.

Məhkəmə-bioloji ekspertizası tədqiqat obyektinə görə aşağıdakı növlərə bölünür:

- ☞ bitki mənşəli obyektlərin ekspertizası;
- ☞ bitki mənşəli narkotik vasitələrin ekspertizası;
- ☞ torpaqşünaslıq ekspertizası;
- ☞ heyvan mənşəli obyektlərin ekspertizası.

Məhkəmə-botaniki ekspertiza cinsi (qrupu) məhkəmə-bioloji ekspertizalar sinfinin daha geniş inkişaf etmiş sahəsidir. Bu növ ekspertizanın əsas məqsədi bitki obyektlərinin təbiətini, onların cins (qrup) aidiyyətini, yaranma mənşəyini müəyyən etməkdir.

Məhkəmə-botaniki ekspertizanın obyektlərinə mülki və cinayət işləri üzrə baxılan hadisələrə dair sübutedici əhəmiyyətə malik faktlar haqqında informasiya daşıyan bitki, yaxud onların hissələri aiddir. Obyektlərdən asılı olaraq məhkəmə-botaniki ekspertizanın 2 növü mövcuddur: kiçik bitkilər botaniki ekspertizası və böyük bitkilərin botaniki ekspertizası.

İbtidai bitkilərin botaniki ekspertizasının obyektlərinə aiddir:

- ☞ yosunlar (göy-yaşıl, pirrofit, qızılı, qırmızı, sarı-yaşıl və s.);
- ☞ göbələklər (bitki və heyvanların parazit-göbələkləri, kif və maye göbələkləri və s.), selik bitkilər (fuzarium, sponsora və s.), şibyələr (palıd mamırları, üstə yığılmış, kol və ya yarpaq şibyələri və s.).

Ali bitkilərin botaniki ekspertizasının obyektlərinə aiddir:

☞ mamırlar (yaşıl, gövdə-yarpaqlı və s.), qatırquyruğu, plaun (qıjıya oxşar meşə bitkisi), ayıdöşəyi, qıjı və s; ağac-kol bitkilərin qabıqları, kök, gövdə və budaq ağacları, yarpaq ayası, epidermis, meyvələr, spor (bə'zi ibtidai bitki və heyvanlarda cinsiyyətsiz çoxalma orqanı) və s.;

☞ bitki mənşəli yeyinti ədviyyat (qırmızı və qara istiot, kofe, çay, kakao və s.);

☞ bitki mənşəli xammaldan alınan məhsullar (sok, tomat, kağız, xına, kəndir, spirttərkibli mayelər, mürəbbə və s.);

☞ bitkilərin həyat fəaliyyətindən yaranan məhsullar (qatran, qutta (kauçukaoxşar elastik maddə), terpentin (iynəyarpaqlı ağaclardan alınan qatranlı şəffaf şirə), süd şirəsi və s.

Ot bitkilərinin xüsusi qrupu olan narkotik tərkibli (çətənə, xaşxaş) bitkilər ən'ənəvi olaraq ekspert-botaniklər tərəfindən tədqiq olunur. Bə'zi hallarda bu bitkilər maddə və materialların ekspertizası (narkotik və güclü tə'siredici maddələr qismində) çıxış edir.

Çox zaman bu bitkilərin əkildiyi yerlər, yığım vaxtı, ümumi mənbəyə və ya eyni kütləyə aidiyyətini müəyyən etmək üçün bioloji xüsusiyyətlər haqqında mə'lumatlar ön planda durur və bütün sonrakı tədqiqatlar buna əsaslanır (məsələn, bitkinin tərkibindəki kannabinoidlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi və s.).

Bu baxımdan bu cür tədqiqatların kompleks şəkildə keçirilməsi zəruridir.

Bitki mənşəli xammalın və bitki orqanizmlərinin həyat fəaliyyəti nəticəsində alınan ərzaq məhsullarının tədqiqatı məhkəmə, yeyinti məhsulları, botaniki, maddə və materialların ekspertizaları çərçivəsində kompleks şəkildə keçirilməsi məqsədəuyğundur. Bitki və onun hissələrinin tədqiqi digər obyektlərlə birgə, baş vermiş hadisənin törəmə mexanizminin rekonstruksiya etməyə, onun dinamikliyi, obyektlərin qarşılıqlı təmasda olma faktı ilə əlaqədar təsəvvürlərin yaranmasına imkan yaradır.

Zooloji ekspertiza - zooloji mənşəli mikroobyektlərin (ev, xəzli və digər heyvanların tükü, quş lələyi, balıq pulcuğu və s.) aşkar edilməsi, onların müvafiq qruplara aidiyyətinin müəyyən olunması, heyvan mənşəli obyektlərin eyniləşdirilməsi və s. məqsədlərlə keçirilir.

Məhkəmə-zooloji ekspertizanın obyektlərinə aiddir: heyvan orqanizm-ləri və onların hissələri, heyvanların həyat fəaliyyətinin məhsulları ilə bağlı sübutedici əhəmiyyətli, konkret hadisəyə aid olan izlər.

Bu növ ekspertizanın əsas obyektlərinə heyvan tükləri və onların dərilərinin hissələri aiddir.

Quşların tük və lələkləri ornitoloji ekspertiza çərçivəsində, məhkəmə-zooloji ekspertizanın bir növü kimi həll edilir. Bu ekspertizanın köməkliyi ilə cinayət hadisəsi ilə obyektin müəyyən ərazi və zaman əlaqələri aşkar edilir:

- ☞ quşların rənglərinin mövsümlə əlaqədar dəyişilməsi;
- ☞ quşların lələklərinin yaşa uyğun morfoloji dəyişikləri;
- ☞ quş növlərinin erkək və dişi cinsinə uyğun lələklərinin rənginin müəyyən edilməsi və s.

Balıqların pulcuqlarının və sümük qalıqlarının tədqiqilə əlaqədar məsələlər, zooloji ekspertizanın digər bir növü olan ixtoloji ekspertiza çərçivəsində həll edilir.

Məhkəmə-zooloji ekspertizanın digər bir növü olan entimoloji ekspertizasız həşəratların həyat forması və həyat fəaliyyəti nəticəsində yaranan məhsullarla əlaqədar məsələləri həll etmək üçün keçirilir.

Bu növ ekspertizanın obyektləri perspektiv xarakter daşıyır və cinayət hadisəsi ilə əlaqədar məkan və zaman amillərinin müəyyən edilməsinə xidmət edir. Məsələn, müəyyən rəngli həşəratlar ancaq konkret coğrafi əraziyə aid olur və ya həşəratların inkişafının bir mərhələdən digərinə keçməsi müəyyən fenoloji fazalarına təsadüf edir. Fenologiya-biologiyanın bitki və heyvanların həyatındakı hadisələrin qanunauyğunluğunu, dövrülüyünü və bu hadisələrin iqlim amilləri ilə olan münasibətini öyrənir.

Məhkəmə-zooloji ekspertiza qarşısında aşağıdakı diaqnostik xarakterli suallar qoyula bilər:

1. Təqdim olunmuş obyektlər üzərində zooloji mənşəli hissəciklər (dəri, yun, xəz, lələk, balıq pulcuğu və s. mikrohissəciklər) varmı? Bu hissəciklərin təbiəti necədir?

2. Təqdim edilmiş obyekt heyvan tüküdürmü?

3. Təqdim edilən geyim əşyaları üzərində tük varmı? Əgər varsa, morfoloji və histoloji əlamətlərinə görə hansı heyvana aiddir?

4. Nəqliyyat vasitəsi üzərində tük varmı? Vardırırsa, heyvan tüküdürmü? Əgər heyvan tüküdürsə, onlar morfoloji və histoloji əlamətlərinə görə hansı cins növ heyvana məxsusdur?

5. Təqdim edilən dəri hansı heyvana məxsusdur?

6. Təqdim edilən dəri mə'mulatı hansı heyvanın dərisindən istehsal edilmişdir?

7. Təqdim edilən geyim əşyaları üzərində peyin örtüyü, hissəcikləri varmı, əgər varsa, hansı heyvana məxsusdur?

8. Təqdim edilmiş dəri təmiz dəridən və ya onu əvəz edən materialdan hazırlanmışdır?

Məhkəmə-zooloji ekspertizası qarşısında aşağıdakı eyniləşdirmə xarakterli suallar qoyula bilər:

☞ təqdim edilmiş zooloji obyektlərin hissəcikləri müqayisəli tədqiq üçün təqdim edilmiş obyektin ümumi qrup əlamətləri (işlənilməsi texnologiyası, saxlama şəraiti, mexaniki, termiki, kimyəvi və bioloji təsirlər və s.) mövcuddurmu?

☞ təqdim edilmiş heyvan tükü morfoloji və histoloji əlamətlərinə görə hadisə yerində olmuş heyvanlardan götürülmüş tük nümunələrinə uyğun gəlirmi?

☞ təqdim edilmiş mə'mulatın hissəsi (xəz kürk, dəri, gödəkçə və s.) predmet-daşıyıcı üzərindəki heyvan tükü ilə eyni mənşəyə malikdirmi?

Məhkəmə-bioloji ekspertizası aşağıdakıları müəyyən edir:

1. Heyvan və bitkilərin sinfini, cinsini və növünü.

2. Namə'lum heyvan və bitki mənşəli obyektlərin təbiətini:

a) bitki obyektləri: bitki və onun hissələri, yarpaq, budaq, gövdə, oduncaq, toxum, çiçək, kök, meyvə, saman, külək, taxıl, ağac kömürü və s.

Bitki obyektlərindən hazırlanmış məhsullar: un, qarışıq yem, bitki tozları, xəmir, nişasta, yarma, bitki mənşəli ləkələr, bitki mənşəli narkotik maddələr, bal və bunlardan əlavə qəzet və karton tıxacları və s.

b) zooloji obyektlər: heyvan tükü, yun, quş lələyi, heyvan skletinin hissələri, dəri, heyvan ifrazatları və s.;

v) heyvan və bitki mənşəli lif materiallarını (pambıq, kətan, yun, ipək) və lif materialları mə'mulatlarını (iplik, xalı, ip, sap, kəndir, toxunma parçalar və onlardan hazırlanmış mə'mulatları, trikotaj mə'mulatları, keçə, keçə tıxacları və s.);

q) torpaq və onun izlərini, torpaqda olan bitki və heyvan qalıqlarını, əlavələri və s.;

QEYD:

a) insan tükünün, qanının, tüpürcəyinin, spermasının tədqiqi Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin məhkəmə-tibb ekspertizası bürosu tərəfindən aparılır;

b) bitki və heyvan mənşəli mə'mulatların keyfiyyətini, növünü və dövlət standartına uyğunluğunu məhkəmə-əmtəəşünaslıq ekspertizası öyrənir.

Maddi sübutları bioloji ekspertizaya göndərərkən aşağıdakı qaydalara əməl edilməlidir:

a) anbarlarda, mağazalarda və s. çoxlu miqdarda ip, sap və başqa obyektlərin götürülmüş hər nümunəsini ən azı 3-5 metr uzunluğunda göndərmək lazımdır. Bu halda parçaların nümunələri 50-100 sm uzunluğunda elə seçilib götürülür ki, onun hər iki kənarının haşiyəsi olsun. Parça üzərində rəsm olarsa, həmin rəsm, götürülmüş nümunədə parçanın uzunluğuna azı iki-üç dəfə təkrar edilməlidir. Çoxlu miqdarda tapılmış lif, pambıq və heyvan tükü, yunu müqayisəli tədqiqat üçün nümunə kimi bir kq-dan az göndərilməməlidir;

Yun nümunəsi heyvan bədənindən götürülərkən yunu bədən müxtəlif yerlərindən (belindən, boynundan, ayaqlarından, qarnından, böyründən, üzündən) həm də hər yerində ən azı 20 tük dartıb çıxarmaq lazımdır ki, kökləri də tükün üstündə olsun.

b) heyvan və bitki mənşəli obyektlər tam əşyaladırsa, onlar tapıldıqları miqdarda və şəkildə göndərilməlidir. Maddi sübutlardan kəsmək məsləhət görülmür. Çoxlu miqdarda tapılmış əşyalardan orta nümunələr göndərilir;

v) toxumların, unun, qarışıq yemin, kəpəklərin müqayisəli şəkildə tədqiqatı üçün əgər bu obyektlər böyük miqdarda aşkar edilmişsə seçib orta nümunələr götürmək lazımdır. Dənəvər obyektlərin orta nümunəsi müxtəlif dərinliklərdən (3-5) yerdən seçilib ayrılır və sonra ümumi qabda qarışdırılır. Orta nümunənin ümumi çəkisi 2 kq-dan artıq olmamalıdır. Nümunələr böyük anbardan götürüldükdə tədqiq edilən obyektlərin ilk dəfə olduqları yeri aşkar etmək lazımdır, həm də orta nümunələr məhz həmin yerlərdən götürülməlidir. Əgər maddi sübutların ilk dəfə olduqları yer müəyyən edilə bilməzsə, müxtəlif yerlərdən bir neçə orta nümunə götürmək lazımdır;

q) əgər 0,5 kq-dan artıq olmayan bal aşkar edilmişsə, onu bütünlüklə tədqiqata göndərmək lazımdır. Böyük miqdarda aşkar edildikdə balın olduğu hər qabdan 200-300 qramlıq nümunələr seçilib ayrılır. Əgər pətəklərdən götürülmüş bal tədqiq edilərsə, onda istintaq mə'lumatlarına görə, balın götürülə biləcəyi bütün arı pətəklərindən nümunə göndərilməlidir;

ğ) əgər ot və ya küləş tədqiq edilərsə, onda nümunələrin çəkisi bir kq-dan artıq olmamalıdır. Seçilib ayrılmış nümunələr hökmən kağıza bükülməli, gövdələri əyilməməlidir. İçərisində nümunələr olan olan zərflər qutuya elə qoyulmalıdır ki, onlar bir-birinin üzərinə sıx oturmasın;

d) ağac kömürü tədqiq edilən zaman daxilində kömürün nümunələri ilə birlikdə əlavə mə'lumatlara görə bu kömürün alındığı ağacın

nümunələrini də götürmək lazımdır. Az miqdarda aşkar edilmiş kömürün hamısını göndərmək lazımdır;

e) ot yeyən heyvanların ifrazatını və peyini qapalı bankalarda 100-200 miqdarında göndərmək lazımdır. Az miqdarda aşkar edildikdə isə hamısı göndərilməlidir;

ə) qəzet və karton tıxaclar müqayisəli tədqiqat üçün göndərilən zaman hadisə yerindən götürülmüş bütün nümunələr göndərilməlidir, tıxaclar elə qablaşdırılmalıdır ki, onlar yad cisimlərdən tamamilə mühafizə olunsun;

j) bitki mənşəli narkotik maddələr (anaşa, xaşxaş, tiryək və s.) bioloji tədqiqata göndərilərkən hadisə yerindən götürülmüş nümunələrin hamısını tam şəkildə göndərməli və onları elə qablaşdırmaq lazımdır ki, itkiyə yol verilməsin;

z) üzərində torpaq izləri olan maddi sübutları bioloji tədqiqata göndərərkən (paltar, ayaqqabı və s. torpaq izlərinin mühafizəsi üçün onları ağ parçaya büküb göndərmək lazımdır. Maddi sübutların üzərindən götürülmüş torpaq hissəciklərinin miqdarı 1q-dan az, müqayisə üçün göndərilən torpaq nümunəsi isə 0,5 kq-dan çox olmamalıdır;

i) üzərində bioloji mənşəli (un, bal, peyin və s.) izlər və ya ləkə olan maddi sübutlar ekspertizaya bütünlükdə göndərilir. Hər bir ləkəni və ya izi hökmən təmiz parça ilə örtmək, tədqiqat obyektlərinin özünü xarab etmədən üzərində iz, ləkə olan predmetin ətrafını bərkitmək (tikmək, yapışdırmaq) lazımdır. Hadisə yerində predmetlərin üzərində bu və ya digər maddənin ləkə, yaxud iz şəklində aşkar edilən, lakin ağır olduğu üçün ekspertizaya göndərilə bilməyən maddi sübutlar predmetin ləkə düşməmiş hissəsi ilə birlikdə ehtiyatla çıxarılmalıdır (kəsilib götürülməlidir). Əgər kəsmək mümkün deyilsə, onda qaşayıb götürülür;

1) yeyinti məhsulları aşkar edilən kimi dərhal ekspertizaya göndərmək lazımdır;

y) yanıb külə dönmüş parçanı, arasında pambıq arakəsmə olan qutuda göndərmək lazımdır: parça, pambıqdan papiros kağızı ilə təcrid edilməlidir.

Ekspertiza üçün sənədlər dürüst və dəqiq tərtib edilməli, qoyulan suallar aydın olmalıdır.